

Arany

Négyesy Lászlótól

A költő születésének százados
évfordulója alkalmából

a Kisfaludy Társaság ajándéka
a magyar tanuló ifjúságnak.



PH
3209
N37
1917
C.1

Budapest
1917

ROBA

1917

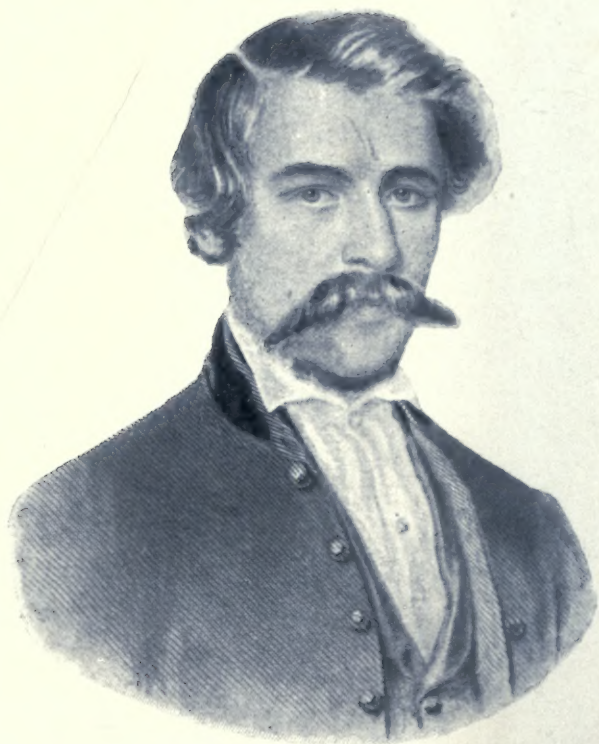


Presented to the
LIBRARY of the
UNIVERSITY OF TORONTO

by

GEORGE BISZTRAY

A.2.



Henry Jones

ARANY

NÉGYESY LÁSZLÓTÓL

A KÖLTŐ SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADOS ÉVFORDULÓJA
ALKALMÁBÓL A KISFALUDY-TÁRSASÁG AJÁNDÉKA
A MAGYAR TANULÓIFJÚSÁGNAK

MÁSODIK BŐVITETT KIADÁS



BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1917



ARANY.

Csillag tünt fel, fényes csillag,
Merre a nap télben feljő.

Arany.

Ma száz éve lépte át a horizont a magyar égbolt egyik elsőrendű csillaga. Sokáig, a rendesenél tovább is homályban maradt, de mikor három évtized múlva a páraöv felett, téli kelet felé, ragyogva kigyúlt, mindjárt megéreztük, hogy áldást hozott és álló csillagunk lesz. Most már száz év adataiból ismerve pályája elemeit, tudjuk, hogy újabb száz évek múlva is dísze marad egünknek. Tiszta, nyugodt fényéből vígasztaló és emelő hatással sugárik ránk a költői és emberi nagyság varázsa, fajunk nagyrahivatottságának eszméje, a magyar erény és a magyar szép. S mi földönjáró nemzedék csodálattal és szeretettel emeljük fel szemünket erre a magasan tündöklő csillagra, melyen semmi pára, semmi felhő, mely fajunk büszkesége marad, s neve így zeng, míg magyar lesz: «ARANY JÁNOS dicsősége!»

A nagy magyar századnak, a XIX-iknek küzdelme és dicsősége sok név között oszlik meg, de a nagyok közt legnagyobbakul hatot választott ki a közvélemény, a kiknek személyéhez a század nagyszerű eredményeit hozzáfűzi, a kik-

ben a nép őstermészetének és történetileg fejlődött jellemének, a magyarság erkölcsének, szellemének, ízlésének, gyakorlati és művészi alkotó erejének eszményi képviselőit ismerte fel, szereti és bálványozza. E hat név az új Magyarország szimbóluma, s ha a XIX. század művét új honfoglalásnak mondjuk: e hat vezérszellem az új honalapítás hat vezére. Köztük három államférfi: SZÉCHENYI, KOSSUTH és DEÁK, s három költő: VÖRÖSMARTY, PETŐFI és ARANY. A kultusz e párhuzamosságában pedig nemcsak a nemzet hálája nyilvánul meg irodalmunk iránt, mely száz év alatt kétszer váltotta meg nemzetiségünket, hanem annak a jellemző ténynek a felismerése is, hogy az új honalapítás elsősorban belső munka volt, s ép úgy állott a magyar lélek sajátos erőinek kifejtésében, kiművelésében és megnyilatkoztatásában, mint Magyarország hatalmi helyzetének biztosításában, állami és társadalmi reformjában és anyagi kultúrájának emelésében. Az új magyar nemzetet nemcsak a jobbágyságnak a nemzeti kötelékbe való felvételével alkotta meg az a nagy nemzedék, hanem a fejlődő magyar művelődésbe való bevonásával is, s a nemzet szellemi életének a magyar néplélek széles és mély alapjára helyezésével. Ez a szerves belső fejlődés felszínre hozta a nemzet lelkéből, a társadalom minden rétegéből az értékeket és e javak képviselőit. A hat vezéralak közül egyet az arisztokrácia szolgáltatott, hármat a nemesség, kettőt már a nép.

ARANY-t is a nép küldte, s ő a magyar néplélekkel újra összeforrott nemzeti szellemnek legjellemzőbb képviselője. A hat vezérszellem közt

megjelenésében a legmagyarabb, de egyúttal mind a három nagy költőnk közt kulturájára nézve leeurópaibb. Nemzeti tulajdonságaink legihlettebb ábrázolója, nyelvünknek legnagyobb művésze.

Most az ARANY éve van. Jer magyar ifjú, hősök ivadéka, hősök testvére, a ki ép szíveddel szomjazod a költészetet, szereted a szép magyar szót, rajongani tudsz a dicsőségért: töltsd meg lelkedet Arany költészetének tiszta és melegítő fényével, ismerd meg az ő szép szavából a magyar dicsőséget. Jer, tiszteld meg az ő dicsőségét!

I.

Az ifjúság szép kertébe
Vas korlátot néztem át.

Arany.

A magyar közélet még kórálmban szendergett, csak az irodalom volt ébren s fáradozott a nemzet eszméltetésén, mikor ARANY JÁNOS 1817 márczius 2-án, a nagy alföld délkeleti részén, Nagyszalontának, a biharmegyei református hajdúközségnek egy kis parasztházában világra jött. Mire fölserdült, megelevenült ugyan a közélet, de ő származásánál fogva, 1848 előtt, úgy sem emelkedhetett volna a nemzet politikai vezérei közé, bármily arravalósággal született volna is. Szülei, ARANY GYÖRGY és MEGYERI SÁRA, néhány holdnyi föld gazdái, Szalonta többi népével együtt földesúri fennhatóság alatt éltek, s ép úgy hiába pereltek nemességük elismeréséért armálisuk alapján, mint a község lakosságának

hajdú törzse BOCSKAI-tól eredő kiváltságának érvényeért.

A bölc Gondviselés azonban olyan tehetséggel bocsátotta útjára, a mely akkor is érvényesülhetett. A későn született gyermek törékeny testébe, a ki előtt nyolcz testvére kis korában elhalt, nem öntött sok küzdő erélyt és cselekvő ösztönt, hanem erős ész mellett ábrándozó hajlamot, bánatra és vidámságra hangolódó lelket, a fenség és furcsaság iránt eleven érzéket, s kedvet olyan képzeleti alkotásra, melylyel hangulatait érzéki formákba tudja testesíteni, — egy szóval művészi, költői tehetséget.

Megadta a fényes szellemet, de szinte minden egyebet megvont tőle. Röghöz kötött szegény szülők, félreeső jobbágyközség, kisszerű viszonyok, otthon is, az egész országban is: hol marad az Istenadta magyar költői genie a fejlődés lehetőségére nézve boldogabb népek nagy költői mellett, a hogy egy GOETHE, egy HUGO VICTOR, egy TENNYSON fejlődhetett? Gyöngé testalkata, lelki érzékenysége majdnem elviselhetetlenné tette számára a küzdelmet is.

Mégis legalább szellemének megvolt az erélye, hogy lehetőleg megszerezze fejlődésének szükségleteit s talajának és környezetének minőségét is a maga szervezetének fölépítésére fordítsa, mint a hogy a fa a sziklába is beleveri gyökereit s onnan is tápláló érőt szed magába. A sok gátló tényező mellett pedig voltak egyes kedvező mozzanatok is.

A zsenge gyermek meddő életküzdelmek sóhajait hallhatta a puritán erkölcsű, már hajlott korú szülők ajkáról, de egyúttal az Isten rende-

lésein való megnyugvás igéit, a családias szeretet nyájas szavát, az emberek iránti igazságosság, tisztesség, egyszerűen az erény tanításait. Ezek a hatások voltak első alapjai a költő mély érzésének, komoly életfelfogásának és rendkívül finoman fejlett erkölcsi érzékének.

Szelleme sem maradt ápolás nélkül. Az apa értelmes és némi deák szóhoz is értő ember volt s korán megtanította az eszes fiút a betűkre, olvasni a bibliát és a ponyvairodalmi históriákat, elmondani a latin Miatyánkot és Hiszekegyet, énekelni a zsoltárokat és dicséreteket. A szalontai lakosság ahhoz a tizántúli kálvinista néphez tartozik, mely a magyar fajtának egyik legtipikusabb csoportja, eszének átható világosságával, jellemének rideg egyenességével, munkás kezének aczélos erejével, *i-ző* beszédében a magyar észjárás és szólás legtörzsökösebb fordulataival. Egyházi és szellemi központja e csoportnak Debreczen; onnan kapták a községek lelkészeit s a nagyobbacska helységek kis gimnáziumai a debreczeni anya-kollégiumnak voltak «particulái», mintegy fiókjai. A szalontai népnek különleges történeti emlékei is voltak, egészen a szabad hajdúság és a török világ koráig. A mé-lázásra hajló fiúcska mobón hallgatta apja és a helybeliek elbeszéléseit a régi időkről, a községben emelkedő csonka őrtoronnyról, a határ emlékezetes pontjairól, az egykori falvak puszta helyeiről, a Sziget-tőről, a Testhalomról. Szerette a népdalokat és a könyveket; s első olvasmányai közt voltak KÁROLI GÁSPÁR bibliája, MOLNÁR ALBERT zsoltárai, a debreczeni énekeskönyv, HALLER *Hármas istóriája*, GVADÁNYI *Falusi nótá-*

riusa és *Rontó Pálja* és CSOKONAI versei, részben szintén annak a vidéknek kedves könyvei. A népnyelv és a régi magyar nyelv, a népköltés és a hagyományok együtt hatottak rá, és szellemének gyökerei már ekkor kezdtek lebocsátkozni a néplélek talajába és visszafelé a századokba. Innen fejlődik rendkívül erős faji jellege és történeti érzése. A mellett gyültek eleven szemléletei is, élvezte az alföldi látás korlátlanságát, az égbolt csorbátlan szépségét, a hajnal és esthajnal teljes pompáját, a tiszta, szabatos körrajzokat, a tárgyak erős plasztikáját, s ábrándos, képzelete elmulatott a délibáb játékein és a felhőzet fantasztikus változásain. Éles szem volt a tárgyak jellemző alakjának, színének, mozdulatának felfogására; meglátta az emberek jellemző testi sajátosságait, tipikus és egyéni vonásait, mozdulatait, lelki természetét. Jó füle is volt, a jellemző nyelvi alakulatok és kifejezések iránt, a dallam és ritmus sajátosságai iránt. Korán elkezdett minden jelenség mögött lelket látni, s minden lelki mozdulatot érzéki szemlélethez kötni. Egyaránt ébredezett természeti és lélektani, néprajzi, történeti és művészi érzéke. megismerő és alakító ösztöne. Egyre nem volt ügyes: testi dologra; de ennek a fogyatkozásának is megvolt a haszna, mert megkönnyítette szüleinek az elhatározást, hogy tanulásra bocsássák.

Tanulását a gimnázium hatodik osztályáig otthon végezhetette, a szalontai partikulában, hat éves korától tizenhat éves koráig. Játszva megtanulta a tanfolyam tárgyait, olvasta a római klasszikusokat, megismerkedett a német nyelv

elemeivel, sőt a kor szokása szerint latin verseket is írt. Magyarul már az első grammatikai (első gimn.) osztálytól fogva verselt; a felső osztályokban pedig már halomra írta verseit s a kis poéta híre már városszerte elterjedt. Mindez jó volt technikai gyakorlatnak. Az akkori irodalmat, az Aurora költőit, KISFALUDY KÁROLY-t, VÖRÖSMARTY-t, BAJZÁ-t, még nem ismerte, sőt KAZINCZY körének, az egész neologianak íróit sem. VÁLYI NAGY FERENCZ, GÁTHI eposzait, DUGONICS regényeit olvasgatta, tanítói CSOKONAI-t tűzték eléje például és KOVÁCS JÓZSEF mesterként rímeit bámultatták vele. Mikor az első Aurora kezébe került, az új modor inkább elidegenítőleg hatott rá. De utóbb belenőtt a klasszikai óda korszakába, onnan eljutott az Aurora és az Athenaeum költőinek modorához, a romantika, a német dal iskolájába, s a maga fejlődésében végig élte a magyar költészet három századnegyedes fejlődését, BESSENYEI korától a PETŐFI és a maga koráig, a míg PETŐFI-vel együtt megtalálta a költői művészetnek nemzeti és egyéni útját.

1833-ban eljutott Debreczenbe az ősi kollégiumba, a hová tudományszomja, CSOKONAI nimbusza, a maga emelkedésének reménye vonzotta. De szegénysége miatt alig bírta elvégezni az első félévet, s mivel nem volt erélye a nyomorral pironkodva küzdeni, 1834 márcziusában Kisújszállásra ment ideiglenes tanítónak, hogy költséget szerezhessen tanulmányai folytatására. Szerencsére a kis városban is megtalálta önművelésének forrásait, rectorának, TÖRÖK PÁL későbbi ref. püspöknek válogatott könyvtárában; folytatta

Debreczenben kezdett francia olvasgatását, a németben SCHILLER-ig vitte, megismerkedett az újabb magyar irodalommal és fordítgatta az *Aeneist*. Friss kedvvel, jó ajánlatokkal tért vissza egy év múltával Debreczenbe, ott hamarosan az osztály elejére vergődött. De őt már nem elégíti ki az akkori iskola eszmevilága. Szelleme gyorsabb haladást követel. Művészi ösztöne lázongva dörömböz lelke kapuján és kitörni készül. Erős szemléleteit formáló ereje új képekké alakítja: festő akar lenni, majd szobrász, mint Ferenczy, a magyar szobrászat hírnévre kapott úttörője. Ha művésziskola lett volna az országban, talán művészetünk nagyjai közt emlegetnők. De azt sem tudta, hogyan kezdjen a pályához. Közelebb volt az az alkalom, hogy színész legyen. Az akkortájt (1835) megnyílt debreczeni színházban jó társulat működött. Arany, a mikor tehetne, látogatta az előadást, vagy legalább a színház körül kíváncsiskodott. És elfogta valami mondhatatlan vágy, a honvágy a művészet országa felé. Jó zenei érzéke volt, énekelni is tudott. Váltig küzdött benne a kötelességérzet, a szüleire való tekintet, a kik ügyvédet, papot vagy tisztviselőt vártak jóeszű fiukból; de szemét elkápráztatta a színügy nemzeti és művészi varázsa, s nem várva a hátralevő pár hétre sem, februáriusban a félév vége előtt eminens létére kikérte bizonyítványát és belépett Fántsy és László társulatába. Életének talán ez volt a legmerészebb, legforradalmibb lépése.

A kiábrándulás hamar elkövetkezett. Mint kezdő, csak segédszerepekhez juthatott. De nagyobb válság érte azzal, hogy a társaság néhány

hónap múlva feloszlott. Ő az egyik töredékkal Máramarosszigetig vándorolt s megrettenve látta, hogy a művészet ez avatatlan papjai közt a züllesztés lejtője várja. Most lelke másik fele támadt fel és keserű önvád furdalta. Beteg lelkével a magányosságot kereste, de nem talált orvosságot. A kollégiumba szegelyelt visszatérni. Hanem elfogta a másik honvágy, az igazi, s elhagyatottságában minden gondolata otthon járt. Mikor egy álmában anyját halva látta, nem volt maradása többé. Kivett járandóságából egy ezüst huszast, s egy cipővel megindulva, Debreczenen át, többnyire gyalog, Szalontára vándorolt.

Megtörve tért meg a szülői hajlékba a három évvel azelőtt nagy reményekkel útrakelt ifjú. Nem hozott szüleinek díszet, inkább megszólást. Az Aranyék fia úr akart lenni, de nem lett belőle semmi. Felbenmaradt deák, a ki komédiássá süllyedt s most hazaéhezett, pedig a kas otthon is üres, mert inséges termés volt. Csak az édesanya szíve kelt a szegény fiú pártjára, az érezte meg vívódásait és bukásának fájdalmát, mely nagyobb volt, mint a világ vélte: az útját nem találó, az útjától elzárt génusz tragikuma.

A csapás nem jött egyedül. Apját megvakultan találta, anyja egy pár hét múlva kolerában meghalt. A művészet paradicsomából kiűzte egy lángpallosú angyal, s most a családi tűzhelynél is meglátogatta az öldöklő angyal.

De fellobogott lelkében a beléoltott erős kotelességérzet. Elhatározta, hogy atyja mellett marad s támasza lesz. Támasz nélkül állt maga is, de ha nem volt erélye küzdeni magáért, vállalta a küzdelmet atyjáért.

Szerencsére az elüljárók részvéte feléje fordult s ARANY-t segédtanítónak alkalmazták. ARANY örült a csekély, de biztos kenyérnek. Lemondott ifjúkori álmairól. «Óh, én ifju álmaim!» Nem lesz se szobrász, se színész, se költő. Még verseit is elégette.

Így végződött életének első szaka. Ez volt pályáján első letörése.

II.

Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt
Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki?

Petőfi.

Évekig nem gondol irodalmi fellépésre. Végzi korrektori tisztét és magántanítóskodik. Olvasgat ugyan, de inkább szórakozásból, mint határozott célból: SHAKESPEARE-t német fordításban, HOMEROS-t, MOLIÈRE-t eredetiben: a javát, a nehezét válogatva a könyveknek. S mintha a szerény pályán nagyobb áldás kísérné, atyja visszanyeri szemevilágát, az ő működését elismerés fogadja. 1839-ben írnok, másképp segédjegyző lesz a városnál, egy év múlva rendes aljegyzővé választják meg. Ez év novemberében szíve régi vágyát követve, nőül vette ERCSEY JULIÁNNÁT, egy ügyvéd árvaját, a ki holtig gondos, takarékos élettársa lett. Most már azt is feltette magában, hogy nem is olvas, él hivatalának; lesz közönséges ember, mint más. Lett is nem közönséges, hanem kitünőtisztviselő. Városszerte tisztelik pontos, igazságos működését, a megyén is híre van mintaszerű munkálatainak és közigazgatási talentumának.

Családján is áldás van ; 1841-ben születik JULISKA leánya, 1844-ben LÁSZLÓ fia. Az öreg ARANY GYÖRGY mielőtt ez év első napjaiban örökre lehunyta fáradt szemeit, még láthatta a fiát környező tekintélyt és családi boldogságot. Maga ARANY JÁNOS is megelégedést érez szerény viszonyai közt s a nyájas családi, baráti körben lelkének természeti vidámsága is fölpezsdült.

De a tehetségnek nem sikerült magát egészen eltemetnie. «Nem olyan bolond a természet — írja később PETŐFI — hogy hiába teremtsen erőket» ; és : «a gondviselés, ha elrejtí is gyöngyeit, rendel számára halászokat, kik azt felhozzák.» Egyszer csak, 1842-ben, megjelent a gyöngyhalász, Szalontára jött rectornak SZILÁGYI ISTVÁN, ARANY-nak debreczeni tanulótársa, a ki költői kísérleteivel már ismételten elismerést aratott a Kisfaludy-Társaságnál, egy nyelvészeti munkájával pedig épen Szalontán léte alatt nyert az Akadémián száz aranyas pályadíjat, s ARANY-t szavával olvasgatásra, sikereivel irodalmi dolgozgatásra ösztönözte. Arany fordítani kezdte a görög tragikusokat, megtanult angolul s már 1845-ben az eredeti SHAKESPEARE-t, azonkívül BYRON-t, DICKENS-t, BULWER-t, IRVING-et olvasta, a görögben PLATON-t, XENOPHON-t, ARISTOPHANES-t ; 1846-ban írja, hogy az *Ilias*-t «eszi.» Később az olasz költészet remekeit is eredetiben olvasta. Dolgozni is elkezd, bár egyelőre inkább csak fordít, főleg SOPHOKLES-ből. Fordítja már az *Új görög dalnok*-ot is BYRON-ból s meglepi az embert, hogy a modern nyugateurópai technikában már ekkor milyen választékos ízléssel dolgozott. A szalontai másodjegyű álarczában egy

ritka műveltségű európai irodalmi ember rejtezik! Csak élvező és tolmácsoló-e, vagy alkotó is? — még nem dőlt el. Érzékenységében fél a csalódástól, s a mit írt is elrejt. Az alkotásnak érezhette a szükségét, de nem igen látta a módját.

A magyar költészet, rendkívüli fejlődése ellenére is, épen ez időtájt, bizonyos válságon ment át. Az az eposz, mely a reformkor elején, Arany gyermekkorában oly dúsan virágzott s mágusi lámpájában honfoglaló hősök árnyrajzait mutogatva, annyi lelkesedést oltott a szívekbe, már kiélte magát, fellengző hexameteereinél ritmusban modernebbet, nyelvben valóságosabbat és népszerűbbet kívánt a kor; ennek a stilusnak egykori művelői is hátat fordítottak. A líra már megvált a klasszikus formáktól, modernné lett, de még az sem egészen magyarrá; elfinomított érzelmesség lett a divat, az erősebb felindulás helyett pedig szónokiasság. Csak a VÖRÖSMARTY lírája szólalt meg az eredetiség hatalmával, bár az sem sűrűn. Búgott és harsogott, mint az orgonaszó a templom boltívei alatt, a köveket is átjáró ünnepies és fenséges hanggal, olykor játszi futamokkal. De csak később PETŐFI emelkedett fel hozzá. ARANY nem is volt elsősorban lírikus. — A drámai költészetben is meghasonlást látott: a költői és a színi hatás versengett egymással és nem tudott szövetkezni. Arany még kevésbé lett drámaíró, mint lírikus, bármennyire urává lett a jellemzés, a pszichológiai megokolás művészetének, bármily erős összeütközéseket tudott teremteni s drámai elemet oltani epikai kompozícióiba, bármennyire szeretett drámai műveket fordítani és elemezni, s bár a szín-

paddal is elég fiatalon megismerkedett. Neki «epikai feje» volt, mint a franczia mondaná.

Első bemutatkozója is epikai mű volt. Névtelenül, a Kisfaludy-Társaság egy pályázatán próbált szerencsét az *Elveszett alkotmány*-nyal, ezzel a szatirikus eposzszal, melyet előbb minden terv nélkül kezdett, az akkori pártküzdelmek elfajulásairól, pelengére állítva benne a jelszavakkal való visszaélést, a korteskedést, a választási verekedéseket, a tömegbolondítást, a köpönyegforgatást, a közérdek álarca alá rejtő önzést, a szalmaláng-lelkesedést; — a pályázat hírére aztán befejezte és beküldte. A műben még nincs meg Arany egyik főjelessége, a kompozíció ereje; hangja sem elég határozott. Hexameteres dictiója részben a hősi epika stílusának volt a paródiája; a szubjektív modorban BYRON, a szatirai elemben Eötvös hatásával is keresztezve; tartalmában sok olyan reális megfigyelés, a minők addigi verses elbeszéléseinkben szokatlanok voltak, nyelvben számos addig fel nem használt fordulat. A mű nehézkességét sok élez enyhíti.

A próba bevált: a díjat elnyerte. Van tehát helye a Parnassuson. Pedig lelkének nem is a legszebb ruháját öltötte fel, hogy az esetleges kudarcz le ne sujtsa. Most már azt bánja, hogy nem külömb öltözetben jelent meg. Mert a bírálók dicsérő, sőt magasztaló nyilatkozatainál jobban megütötte fülét a legilletékesebbnek, VÖRÖSMARTY-nak egy észrevétele, melylyel az egész pályázatot illette: nyelv és verselés olyan, mintha már irodalmunk vaskorában élnénk. A magyar nyelv és verselés akkori legnagyobb művésze adott ezzel leczkét a magyar nyelv és verselés leendő

legnagyobb művészenek. Ilyen leczke nem maradhatott felelet nélkül. A fiatal író az első alkalommal költői erejének legteljesebb díszében fog megjelenni.

A Kisfaludy-Társaságnak az a közülése (1846 febr.), mely az *Elveszett alkotmány-t* megkoszorúzta, hirdetett új pályázatot, költői beszélyre, melynek hőse lehet a néphagyomány valamelyik kedves alakja, pl. Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz; külön ki volt jelente, hogy nyelv és hang népies legyen. Soha pályatételt nagyobb tapintattal és kedvezőbb sikerrel ki nem tűztek. Ilyen mű kellett a kornak, a magyarságnak, az irodalomnak, ARANY géniusának. Minden a legszerencsésebben összetalálkozott. Javában folyt a küzdelem a politikában a nép felszabadításáért, az irodalomban a népszellem értékesítéséért. PETŐFI épen akkor teremti meg a magyar ízlésű, magyar ritmusú irodalmi lírát, a népdal nyelvét és formáját megnemesítve, egyéni tartalommal megtöltve, összeolvasztja a nemzeti és művészi elemet s kivívja a magyar líra teljes eredetiségét. Sőt megtöri az utat a magyaros epikai művészetnek is, 1845 márcziusában megjelent *János vitéz*-ével. Erről is nyilvánosságra került VÖRÖSMARTY-nak egy nyilatkozata — ARANY is olvashatta — mely szerint a mű bármely irodalomnak díszére válnék. A tétel kitűzésekor a társaság előtt lebeghettek a *János vitéz* sikerének és az előbbi pályázatnak tanulságai: olyan féle elbeszélés kell, nem hexameteres, de tárgyára nézve valóságosabb, hitelesebb, mint a PETŐFI meseje. ARANY-ban fellobogott erejének érzete: ez a neki való hang, ő épen ilyenféle van teremtve.

Meglátta az első nyomot a magyar epika felé : majd ő tovább halad. A tárgy is szíve szerint való volt. Hiszen a XVI. századbeli ILOSVAI PÉTER-nek a nagyerejű Toldi Miklós tetteiről szóló verses históriáját jól ismerte a ponyváról, Szalontának pedig a Toldiak valamikor földesurai voltak.

Lelkesedve írta meg tizenkét rövid énekből álló költői elbeszélését, a *Toldi-t*. Hősében a magyarság egyik ideálját mintázta, az ősi magyar virtusnak, a vitézségnek erős testű, ép lelkű képviselőjét. Mert hőstét lelkileg is kiválónak festi : nemes és őszinte jelleműnek, anyján gyöngéd szeretettel csüngő fiúnak, hevessége mellett jószívűnek, egyszerűségében is született lovagnak. Hőse jellemében, küzdelmében és felmagasztalásában az akkori magyarság eszményének, vágyainak, reményeinek szimbolumát teremtette meg, a mikor a magyar köznép is, a magyar nemzet is, elnyomott helyzetéből való felemelkedéséért s nagyrahitottsága érzetében és az igazság nevében testi és lelki erejének szabad érvényesítéséért küzdött. A költemény a magyar élet és jellem ősvonásainak remekelő rajza, de egyúttal a korszellem kifejezése. Művészi szempontból is az új magyar költészet diadala. ARANY komponáló ereje itt már teljes fényében ragyog. A zárt és koncentrált cselekvény minden részében meg van okolva s olyan lélektani következetességgel felépítve, mint egy drámában. A jellemek idealizáltak, de a lélekrajz valószerű ; az alakok és tárgyak erős plasztikával emelkednek ki a háttérből, a festések sajátosak, magyar szemlélettel és hangulattal teltek. Előttünk áll az édesanya, a jó és az irigy testvér, a

hűséges öreg háziszolga, az egész patriarkhális magyar világ, a magyar falusi úri háztáj, a puszta, rekkenő hevének és nyári viharának hangulatával, a milyennek mindnyájan ismerjük, hogy a nép is örömmel ismer rá e találó és beszédes képekre; s előttünk áll az igazságos és nemes király, a dölyfös idegen bajnok, a néphagyomány ízlésében. Itt jelenik meg hosszú idő óta az anya a magyar költészetben, mint epikai vagy drámai személy; mert a magyar költészet leányalakjai ARANY-ig, még ARANY-nál is valamiképp rendesen anyátlanok. ARANY-nál egy fiúnak van anyja, bizonynyal az ő fiúi szeretetének ihletével alkotva. Az előadás egyszerű eszközökkel ér el nagy művészi hatást. Nyelve és hangja népies; a népnyelv szólamkincse van benne jellemző erővel és választékos ízléssel felhasználva. Szókinésében kevés a nyelvjúitási elem, csak ízlése mutatja, hogy a magyar irodalom átvonult a stilújítás iskoláján; a költő azzal a szókészlettel él, mely a nyelvjúitás előtt is megvolt s így gazdagságában a népi beszéd stilisztikai gazdagsága tárult fel. Verse a magyar alexandrin, mely háromszáz év óta a magyar népi olvasmányok epikai verse volt, de az irodalomból KAZINCZY kora óta kiszorult, mint «rossz és siket vers.» Valóságos újság volt a régi forma és a népi nyelv ilyen jellemző, zamatos ízléses alkalmazásban. Már VÖRÖSMARTY tett a magyar epikai stilus felé egy lépést, még a hexameter virágkorában, a *Tündérvölgy*-gyel; de ő inkább ZRINYI-hez csatlakozott és antikizált, nem a nép művészi szólását vette alapul. PÉTERFI tette meg a másik lépést a *János vitéz*-zel. Ezt folytatta ARANY, egyrészt mélyebb lélekrajzzal,

realisabb felfogással, szerveesebb kompozícióval, több eszmei jelentéssel, másrészt fejlettebb nyelvi és verselő művészettel, mindenkép «teljes dicsőséggel.» A kor lelkének kifejezésével pedig eldöntötte az eposz korszerűségének kérdését is. A mű még nem epopoea, csak hősi idilli képek sorozata, de már közel áll az eposzhoz, s legközelebbi gondolatul már az következhetett, hogy ezt a stílust megfelelően tovább fejlessze, a nagy hősi epopoea is magyar köntösben újuljon meg. A költeménynek egyik főszépsége fiatalos optimizmusa, természetessége, naiv bája, melyet megőriz annak ellenére is, hogy a költő rendkívül sokat tanult a legnagyobb komponáló és előadó művészekről. Semmi elfogódottság nem érzik; az ének «a szívből fakadt, melegen és tisztán.»

Ha a pályatétel kitűzói talán arra gondoltak, hogy az új költői feladat megoldására PETŐFI tehetségét nyerik meg: ez a reményük nem teljesült; PETŐFI elmaradt. De megjelent a pályázaton TOMPA a *Szuhay Mátyás*-sal és az *Elvesztett alkotmány* szerzője a *Toldi*-val. Az előbbi azért maradt koszorú nélkül, mert a díjat emennek kellett adni, sőt úgy érezték, fel is emelni. A bírálók el voltak ragadtatva, köztük most már VÖRÖSMARTY IS. ARANY diadalszekéren vonult fel a magyar Parnassusra. Költőink királya, VÖRÖSMARTY nyújtotta neki a babért, s a legnagyobb magyar lírikus, PETŐFI üdvözölte egy gyönyörű költeménnyel. Ő is egy nagy tettel egyszerre aratott országra szóló dicsőséget, mint hőse, Toldi, s nemcsak magának, hanem a magyar költői szellemnek is. Az első letörés után végre elkövetkezett a nagy lendületű felemelkedés.

III.

Versenyben égtek hurjaim. — *Arany.*

Én is alól bukám, midőn esél. — *Arany.*

Most már egymás mellé került az új magyar költészet két fényes neve, a PETŐFI-É és az ARANY-É s a két fiatal költő egymással irodalmi szövetségben és baráti versenyben haladt azon az úton, hogy megírják a maguk egyénisége és a nemzet egyénisége szerint a magyarság legszebb énekeit s egyik a líra, a másik az epika eredeti magyar irányát a művészet magas fokán kifejleszse.

ARANY-nak egy pár boldog, termékeny eszten-deje volt, új tervekkel és sikerekkel. Megmaradt Szalontán, szerény, de biztos állásában; de be-
jött az irodalmi élet folyamába s megszokta a nyilvánosságot, melynek ösztönző és formáló hatásától eddig, egészen harminczéves koráig elzárva maradt. Kisebb költeményei fel-feltűntek a hirlapokban, mint *A szegény jobbágy* aktuális életképe, *A rab gólya*, ez a szívhez szóló és telje-
sen magyar színezésű jelképe mindazoknak, egye-
seknek és népeknek, a kiknek le van vágva a szárnyuk, a *Szöke Panni* balladás életképe, *A tudós macskája* című humoreszk, és az érzelmes *Méh románcza*. Feldolgozott egy népmesét: *Rózsa és Ibolya*, és egy népmondát: *Szent László füve*; amazt egy ideig stilusosabbnak tartotta a *Toldi*-nál; emez kétségtelenül a legszebb magyar legendák egyike, s már érzik benne a történeti levegő. Feldolgozta PETŐFI-vel és TOMPA-val költői versenyre kelve a Széchy Mária többször meg-

énekelt történetét is. A *Murány ostroma* hosszabb a *Toldi*-nál, s bár jelentőségben nem éri azt el, de mutatja a költő törekvését egyrészt az elemző lélekrajzra, másrészt a hozzávaló költői nyelvre. A költő egy fokkal felsőbb nemű költői nyelvet akart a népiesnél, és az ő színmagyar költői dictionját az alexandrinban az előkelőbb társadalmi osztályok lelki életének részletező ábrázolására kívánta alkalmassá tenni. De elsőrendű epikai alkotás volt egy új *Toldi*-költemény, melyet 1847-ben kezdett a bajnok utolsó tetteről és haláláról s első kidolgozásában 1848-ban befejezte, úgy, hogy *Petőfi* még olvasta; de a közönség elé kibővített alakban csak 1854-ben jutott a *Toldi estéje*.

Az 1848-iki izgalmak őt is felvillanyozták. Írt a nép számára egy sorozat buzdító költeményt és politikai cikket a «Népbarátja» cz. hetilapba, melynek szerkesztőtársául szerepelt. Forradalmi költészetének legnevezetesebb emlékei *A rodostói temető* című szép rhapsódia és a *Rákócziné* cz. népies színű ballada. De az ő szelíd, magába vonuló, tépelődő természetét az események ki is zökkentették kerékvágásából. Nem volt forradalmi költő. Egyéni lirájában már ekkor jelentkezni kezd az a modern meghasonlás, mely *Petőfi* lirájához képest ujabbszerű hangot jelez (*Télben, Álom — való*). Hosszabb kompozíciókra nem jutott ideje. Egy költői elbeszélésnek csak az előhangját írta meg (*Az alföld népéhez*). Hozzákezdett egy harmadik *Toldi*-költeményhez is, a hős deléről (*Daliás idők*), de félbenhagyta. A mozgalmas napokban közigazgatási teendői egészen elfoglalták, egy ideig mint nemzetőr katonai szolgálata-

tot is teljesített, 1849 tavaszán pedig PETŐFI rábeszélésére elfogadta a forradalmi kormánytól felajánlott fogalmazói állást s Debreczenbe, később Budára költözött.

Jött a nagy összeomlás. ARANY is a romok közé került. A világosi fegyverletétel után egy ideig bujdosott, majd hazatérhetett, de állását nem nyerhette vissza. S vége volt az irodalomnak is, az egész nemzeti ügygel együtt. ARANY tollával sem kereshette kenyerét, családjával jövedelem nélkül állt a világban. És lesujtva, legmagasztosabb törekvéseitől elütve. Csak két éve, hogy hosszas várakozás után felragyogott rá a dicsőség napja s ismét beborult fölötte az ég. Az egész magyar ég. A bukás, az igazság, szabadság elvének gyászos bukása nem egy költőnk lelki életét egészen feldúlta: a VÖRÖSMARTY-ét, a BAJZÁ-ét. ARANY finom, bonyolult lelki szervezetét is súlyosan megviselte a nemzet katasztrófája s a maga szerencsétlensége. Ő pedig PETŐFI-ben elvesztette lelkének kiegészítőjét, jobb felét, költői génuszának támasztékát is.

ARANY pályája másodszor törött meg.

Az ilyen megpróbáltatásokat a lélek sokára heveri ki. Az ARANY lelke alig.

IV.

Mint a madár, ki bús, ki rab,
Hallgat, komor, fázik dalom.

Arany.

És előttem járnak a hajdani képek,
Mint egykor, oly élők, mint egykor, oly épek.

Arany.

1850-től 1865-ig, ez a másfél évtized volt ARANY költői pályájának delelője. Nem alkothatott annyit, a mennyire tehetsége volt, mert állandóan belső és külső akadályok csüggesztették: családi gond, honfibanat, testi bajok, hivatalos terhek, az irodalmi élet pangása, a közönség csekély részvéte. Sok megkezdett műve félbemaradt, de ebből az időből valók halhatatlan balladái, lírai remekei s számos nagyobb kompozíciója, egyáltalán legsajátosabb, legművészeibb alkotásai.

A szabadságharc után még az életpályát is újra kellett kezdenie. Családi fészkeinek 1851-ben találta meg új helyét, magának az új kerestet, ismét egy vidéki városban, Nagykőrösön, a hová meghívták a református főgimnázium tanárának. Itt is maradt kilencz évig, az egész abszolút korszakban. Munkaköre inkább megfelelt rendkívül széles irodalmi műveltségének, a tanári karban is számos jeles író volt, a fővárosból is felfelkeresték az irodalom kitünőségei; azonban az új helyen sokáig idegenül érezte magát, a szép, de nehéz pálya, melyen nagy hatással működött, sok idejét és energiáját lekötötte. A nemzet első költőjének az irodalom csak mellékfoglalkozása

lehetett. A nagy katasztrófa miatt szíve is majdnem halálos sebben vonaglott sokáig.

Így nagyobb alkotásokra alig volt türelme, s ő, a kiválóan epikus költő, jórészt lírai irányba terelődött. «Apró lírai sóhajokban tördelte szét fájó lelkét». A korszellem, a közlélek állapota sem kedvezett a tárgyilagos epikai szemléletnek és az epikai optimizmusnak, se egész Európában, se különösen nálunk. A XVIII. század közepétől fogva mindinkább terjedőben volt s a XIX.-nek első felében uralkodóvá lett a lyrizmus, a küzdő, forrongó korszakok szubjektív hangja; a romantika felszabadította az *én*-t. Maga az epika is el-liraisodott, s a XIX. század műfaji újdonságai közt egyik legjellemzőbb volt az a szubjektív eposz, mely BYRON példája után minden irodalomban elterjedt. Nálunk is erős volt a liraiság. VÖRÖSMARTY epikája, EÖTVÖS *Karthusija*, KOSSUTH szónoklata tele volt lyrizmussal. 1849 után épen nem volt meg az epikai bizalom.

Lírai költeményeinek legszemélyesebb része egy lesujtott, csalódott, fáradt, de nem elfásult, pessimizmusba nem süllyedt, sőt fokozott érzékenységű lélek hangja. «Minden illetésre szenved A tulérező fájvirág» — mondja magáról. Olykor azt hiszi, hogy hite nincs többé, mert látnia kell a nyomort, melyet a becsület válla hord, az erényt, az észet megtiporva, a vétket és butaságot körülhizelegve, de ragaszkodik régebbi eszményeinek ígézetéhez; családjáért aggodalom fogja el, de körében enyhület szállja meg; fájlalja lelke ifjuságának elszálltát, panaszkodik, hogy nincs többé reménye, ízenként elszibbadt keblének nincs költészete, de más hangulatában a költészet

tűzhelyéhez kívánczok. Sebzi a való, fél az emberektől, de megmaradt, visszanyert barátainak lelke mélyén örül. PETŐFI elvesztését vagy 10—11 költeményben siratja el vagy érinti, de ez a fájdalom egyik büszkesége szívének. E lelki hánykódások (lirai emlékei a *Karácsonéj* 1849, *Fiamnak, Évek, ti még jövendő évek, Letésem a lantot, Reményem, Őszszel* 1850. Még 1860-ban is *Az örök zsidó* szubjektív allegoriájának víziószerű pathosában hajszolt lelkének pihenővágyát festi. Egyéni szenvedéseibe folyton belenyilalt a hazafi-bánat, a nélkül, hogy teljesen megadná magát kétségeinek. Olykor azt hiszi, hogy hiába volna biztatni a kidőlt fa ágát: viragozzék megint, de máskor a legélesebb fájdalom mögül is diadalmas erővel tör fel benne a hit, hogy feltámad az Ige, az Eszme. Bizalma folyton növekszik, a nemzet életakarátának üzenetét küldi a nagy világba: *Reményinek* 1859, s van ereje a *Rendületlenül* hatalmas tanítását hirdetni; a *Széchenyi emlékezete*, ez a magasztos óda pedig (1860) válság idején, a legnagyobb magyar lesújtó halála után is felemelkedő ihlettel jelenti ki, hogy a nemzetben van élni hit, jog és erő. Az 1861-iki országgyűlés idején is, a feszültség izgalmából a bizalom hangulatába emelkedik (*Magányban*). E személyes költemények mellett érzelmük vagy felfogásuk mélységével kiemelkednek s részben rendkívüli hatást tettek az olyan helyzetkompozíciók is, mint a *Koldus-ének, Ráchel siralma* 1851, *Vágtat a ló, A pusztai fűz* 1852 allegoriái, s a reflexív költemények, mint a *Gondolatok a béke-congressusról, A költő hazája, Az ihlet perczé, Dante*, azonkívül a népdalok és más dalok. Lelké-

nek természetes vidámsága is megszólalt néhány humoros vagy tréfás költeményben (*Érzékeny bucsú, Irószobám, Év kezdetén, Alkalmi vers, Arkádia-féle*); olykor szatirája is (*Egy némely nagyocská emberre, A sárkány, Poétai recept, Magyar Misi*).

E lira a fájdalom kultuszával és energiájával, a humor enyhítő erejével, a gondolat magvaságával, magyarosan jellemző nyelvének európaias művészetével az önkényuralom szomorú évtizedében felejthetetlen hatást tett a közönségre és az irodalomra. Nem kereshetjük benne PÉTŐFI tüzét és fantáziáját, a hang és a motivumok ama páratlan gazdagságát; de ARANY más lélek, s lírája az ő lelkének hű tükre. ARANY ép oly őszinte mint PÉTŐFI, csak nem oly nyíltszívű, nem oly közvetlen és eleven; érzelmköre ép oly jogosult, s a tépelődő lelkiállapot, a bonyolult hangulat sok tekintetben közelebb állt a modern lírához.

V.

Állj meg, boszú, megállj!

Arany.

Epikai tehetségének és lírai hangulatainak eredőjekép keletkeztek az 50-es években legsajátosabb alkotásai, balladái. A szabadságharc előtt és alatt írt népdalias hangú, jelenetes szerkezetű románczoktól és életképektől (*A varróleányok, Szőke Panni, Rákócziné, Nyalka huszár, A méh románcza*) a klasszikus balladákhöz nem épen az angol, skót és a székely balladák tanul-

mányozása által jutott el, hiszen a székely balladák csak később lettek ismeretesekké, a skót balladákat, s azonkívül a dán és német balladákat és a spanyol románczokat ismerte ugyan s több-kevesebb hatásukat beleolvasztotta a maga művészetébe, de a legfőbb haladást saját fejlődése okozta. Főleg a *Katalin* óta kisebb epikai költeményeiben is a lélekrajzra alapította a cselekvényt, személyeinek lelkiéletéből fonta ki a mesét. Az 50-es évek balladáiban már ez a psychocentrikus felfogás uralkodik ; cselekvényük a személyek lelkiéletéből, indulataiból foly. A személyek testi és lelki valójuk szerves együttességében előttünk állanak, történetüket szemünk láttára s mintegy velünk élük át. Az alkotás e módszerén kívül az alkotó költő lelkének újabb gazdagodása, izlésének és nyelvművészetének azóta elért rendkívüli fejlettsége emeli ez újabb balladákat az első kísérleteknél aránytalanul magasabb színvonalra.

Az első, a *Rozgonyiné*, 1852-ből, a hitvesi szerelmében amazonná lett magyar nő kedves képe, a ki férjén és királyán nemes elégtételt vesz. Az *V. László* (1853) már a legmélyebb lélektani felfogással van megalkotva. A vétkes királyt megbünteti saját lelkiismerete, fokozódó rettegése a nemezistől, melynek árnyékát sejtí az emberi és természeti környezet minden jelenségében, s melynek akkor fut a karjaiba, mikor menekülni igyekszik előtte ; a magyarok felkelésétől tart s a cseh kelyhesek mérgezik meg. A királyból csak az ember marad meg, szánalmunk kíséri sírjába, de fellélegzünk, mert bűnhődéséből Magyarország jobb jövője sarjad ki : « visszajő a rab ! » Minő

alkalmi varázsa is volt e szónak a külföldi, főleg csehországi fogságban szenvedő honfitársainkra való czélzásában! Minő rejtelmes erővel hat lelünkre az isteni bosszúállásnak az egész balladára ráterülő silhouette-je, a lélekállapot és a természeti jelenségek kapcsolatossága és ellentéte; minő súlyos tartalmat emelnek a könnyen röpönnő sorok, s a mint a szakok utolsó sorának rím-disharmoniája a befejező strófában helyet enged a rímharmoniónak, még ez a technikai eszköz is milyen szimbolikusan emeli ki az ellentétek megoldódását! A *Török Bálint*, ez a népdalias ritmusú, de régi énekek zamatát is éreztető ballada sem csupán hősének, hanem a magyarságnak is drámája, de itt már a magyarság bukásával s a Törökországba szakadt rab pusztulásával. *Az egri leány* ötfelvonásos, kettős cselekvényű, részenként más-más ízlésű, de összhangba olvadó balladájában a fájdalom páthosza önt erőt a magyar hajadon bosszuló karjába, mint a kudarcz jóvátételének indulata a magyar és lengyel vitézekébe a cseh rablók ellen. Az *Ágnes asszony* egy paraszt családi tragédia végjátéka, a hűtlen menyecske megható bünhődése, a ki mint Macbeth felesége, nem tud szabadulni az áldozat vérenek látványától, s beleőrül e rögeszmébe, mialatt folyton számontartja öntudatát, nehogy megőrüljön. Balladában itt festi először a lelkiismeret visszahatásából kifejlődő tébolyt, s használja a refraint, melylyel a félelem és szánalom tragikai érzéseit tartja felszínen. 1854-ben csak egy balladát írt, a *Mátyás anyját*, a szenvedélylyé hevült anyai vágy népiesen naiv és finom rajzával, a Hunyadi-czímer hollómotivumának és a népköltés madár-

postájának alkalmazásával. 1855-ben írta a legtöbbet. Az *Árva jülsmet* falusi tragedia: elsősorban az anyai hűtlenség lelki büntetésével. A *Borvitéz*-ben a fájdalom túlsága bontja meg az elesett hős menyasszonyának lelki egyensúlyát, de kísérteties víziója és halála nem rémes, hanem megnyugtató hatású, hiszen óhajtása szerint való. A különös lélekállapotot itt a sorok ismétlődésének szimbolikája is festi; ezt az ú. n. maláj-formát a német romantikus költők egyikétől, CHAMISSO-tól vette át és tette mélyebb hangulatúvá. A *Zács Klára* egy régi hegedős ajkára adott ének, csengő népdalritmusában egy megrázó történeti tragédia, a büszke magyar oligarcha véres merénylete leánya eltiport ártatlanságáért a királyné ellen s a hatalom telhetetlen bosszúállása, befejezve e jelentős szóhajjal:

Rossz idóket élünk,
 Rossz csillagok járnak
 Isten ója nagy csapástól
 Mi magyar hazánkat.

A *Szibinyáni Jank* a szerb udvarban serdülő Hunyadi János egy magyar virtusát mutatja be, nem a korlátait ledöntő szenvedély, hanem a fegyelmezett akarat erő rajzával, s inkább a spanyol románczok, mint az északi balladák módjában. A Cid-románczoktól ihletve egész balladakört is tervezett a Hunyadiakról; ennek előhangjául írta 1855-ben a *Hunyadi csillagját*, egyik tagjánul a *Both bajnok özvegyét* 1856-ban és a *Kapisztránt*, de ez töredék maradt. Formájukban közeledett ARANY a spanyol formához, a nyolcztagú sorhoz, a *Kapisztrán*-ban pedig egyenesen a spanyol asszonánczot alkalmazza, de betűrímmel

is erősítve a ritmust. *Szondi két apródjában* (1856) a sokszor megénekelt történetet új kompozícióban mutatja be. Hősei az énekes apródok, s az ő énekükben Szondi is, a kit így új oldalról, közelebbről, melegebb világításban látunk. A köztük való erkölcsi viszony nem szűnik meg a hős halálával; az idegen kényuralom csak szolgálékek érzelmeivel rendelkezik, a szabad lelkek háláját nemzeti nagyjaink iránt nem sajátíthatja ki; zsenge koruk ellenére nem kisebbek hűségükben, mint a Kont fegyvernőke, kiről GARAY mondott a *Kont* után éneket. Még 1856-ból való a *Pázmán lovag* «víg ballada», mondhatnók a GYULAI PÁL szavával: vígjáték, és 1857-ből *A walesi bárdok*, ARANY-nak egyetlen idegen tárgyú balladája, a *Szondi két apródja*-éval rokon alapeszmével: a költészetben nincs hatalma az elnyomónak; az őrzöngő zsarnoki düh őrzöngő látomásokba csap át, mint az angol tragédiákban, a hang és versalak is stílszerűen angolos.

A balladák legtöbbje vonatkozásban van a nemzet akkori helyzetével, s így a hazafias líra szerepét is betöltötték. De e különleges történeti jelentőségüket nem számítva, általános emberi értékük is rendkívül mély. Megvan az a sajátos szépségük, a mi a népköltés és az egyetemes irodalom legszebb balladáit oly erős hatásúakká teszi, hogy néhány könnyű, dalszerű strófában egész drámát hoznak elénk, jelenetekkel, éles lélekrajzzal, a szenvedélyek közvetlen kitöréseivel. De ezenfelül megvan bennök ARANY művészi és emberi egyénisége. Hangjukon át érezzük az elnyomott magyarság szenvedő, szebb multon merengő, jobb jövőért epedő lelkét. Kompozíciójuk-

ban a legnehezebb műveszi feladatok játszi megoldásával találkozunk, nyelv- és versesművészetükben a legfőbb virtuózitással, a magyar nyelv páratlan jellemzetességével és zenei hatásával. Minden szó, a legkisebb is, egy-egy színárnyalat, a mely nem ecsettel van az alapjára felrakva, hanem belé van égetve, s onnan le nem mosható, el nem távolítható. Minden költeménynek saját hangja, saját egyénisége van, egyik sem hasonlít a másikhoz. Mindegyik a legfinomabb művű ékszer.

Közel állnak hozzájuk hatásban és értékben ARANY-nak ekkor írt kisebb komoly és víg elbeszélő költeményei, legendái mondái, anekdotái, genreképei és allegóriái: *A gyermek és a szivárvány* 1851, *A sárkány* 1853; *A hamis tanú*, *A hegedű víg legenda* *Szent László legenda* 1853; *A bajász*, *A fülemile* 1854, *Hatvani*, *A vén gulyás* 1855, ezek közt is különösen *Szent László*, *A fülemile* és *Hatvani*, valamint egy gyönyörű alföldi idillje, a *Családi kör* (1851), a skót BURNS *Szombat esté-jének méltó párja*.

VI.

S oly küzdelemre, mely világesoda,
Kétség' esett kaczaj lón Nagy-Ida.

Arany.

A tisztán népies hangot már csak ritkán alkalmazta hosszabb elbeszélésben, csak a hol maga a tárgy is egészen népi. Ilyen a *Jóka ördöge* című pórregéje 1851-ből, egy nemzetközi anekdota ma-

gyar változatának feldolgozása, egészséges, népies humorral és a népnek humoros bemutatásával. Ilyen, félig már didaktikus, komoly elbeszélése is, *Az első lopás* 1853-ból, melyet lélekrajza tesz értékessé. A népies elemet különben kezdettől fogva szűknek érezte; ő és PETŐFI sokkal bővebben merítették belőle mint mások, de elégnek ők sem tartották.

Ezzel a «parlagi múzsával» mondatta azonban el a *Nagyidai cigányok* történetét, 1850—51-ben. Ez a négyénekes komikus eposz a szabadságharc utáni évek egyik legnevezetesebb költői alkotása. Az ismert anekdota van benne feldolgozva a cigány várórségről, mely ostoba hetvenkedésével a már futó ellenségnek elárulja a védelem gyöngéjét, a puszkapor elfogyását, s így az ostromlók kezébe juttatja a nem remélt győzelmet. ARANY komikai tehetsége tobzódik e tárgy kifejtésében és előadásában, a cigánytipusok rajzában, a vajdaválasztó gyűlésnek, a vajda szivárványos álmának leírásában az ostromló Puk vezérnek és csapattisztjeinek, az idegen katonai czopf és korlátolt góg képviselőinek arczképeiben. De ez a magában is mesteri bohózat csak a felület, ez alatt egy másik rajz van: a szabadságharc torzrajza. Allegoria ez a kaczagó költemény egy siratni való bukásról, a költő keserű humorának phantasmája a magyar nemzetnek sok nemes hibájáról, a fellegvárépítésről, a pártoskodásról, a szalmalánglelkesezésről, a meg nem lőtt madár koppasztásáról. Ezt a cigányfölötti érzést, ezt a szeretetből fakadó korholást még TOLDY FERENCZ sem vette észre, midőn bírálatában hibáztatta a költőt, hogy tehetségét ilyen alanti tárgyra

pazarolta. Tisztán magyar a költeményben a *conceptio* és a humor. A fantasztikus torzrajzra ARISTOPHANES-nek lehetett hatása, inkább mint SHAKESPEARE-nek ; a komikai elemekben a debreczeni deákelmességek és CSOKONAI szelleme kelnek új, elevenebb, fokozottabb életre. A forma a népies alexandrin, de már csak mintegy paródia-kép alkalmazva. Most már úgyszólván parodizálja ARANY a maga régibb modorát, mint egykor parodizálta a hexameteres eposz hangját. CSOKONAI *Dorottyája* mellett legkitűnőbb komikus eposzunk e mű, eszmei jelentőségénél fogva azt is meghaladja s az egyetemes irodalomban is párját ritkítja. A «parlagok műzsája» nem hagyta cserben.

VII.

Nem a való hát : annak égi mássa
Lesz, a mitől függ az ének varázsa.

Arany.

Arany epikai hangterjedelmét mindez a sokféle alkotás nem merítette ki. Veleszületett hanganyagát folyton nevelték érzékeny lelkének újabb élményei, de maga is állandó tanulmánynyal iskolázta s próbákkal fejlesztette. Így olyan nagy hangváltozatot találunk nála, a minőre epikusnál alig van példa valahol. Nincs két balladája, mely egy húron pendülne, s minden jelentékeny epikus költeménye máskép van hangolva. Izmos műszellemét beoltja a világirodalom legkitűnőbb szellemeinek hatásával s ezzel a kereszttezéssel új meg új stilusokat, új meg új változatokat

hoz létre. Nincs magyar költő, a ki nagyobb tehetséggel ekkora kulturát kötött volna össze s a ki ilyen fejlett művészettel írt volna.

Már 1850 táján föltetszik költeményein az a különleges Arany-szerű művészet, melyben minden szó annyira jellemzetesnek, szükségképnek s mégis öntudatos ízléssel választottnak, magyar, de egyénien magyar veretűnek tűnik fel, s melyben a lélekrajz mélysége a forma tökéletességével szövetkezik. VÖRÖSMARTY-val együtt legkiválóbb nyelv-művészünk. Kevésbé újító szellem, kevesebb új szólást teremt mint VÖRÖSMARTY, de a nyelvnek több meglevő szépségét használja fel, csiszolja ki és illeszti új foglalatba. Nyelve époly zengzetes, de plasztikusabb, jellemzőbb, tömörebb; formaművészete pedig magyarosabb, gazdagabb, fejlettebb, stilszerűbb.

A költői művészetre vonatkozó tanulságait néhány tankölteményben és számos elméleti dolgozatában is értékesítette. Már 1850-ben kifejtette a magyaros rímelés törvényeit *Valami az asszonánáczról* című tanulmányában, ugyanekkor megírta *Vojtina levelei öcscséhez* című humoros tankölteményeit szintén a rímről, de a magyaros ritmusról is. Ez utóbbiról 1856-ban készítette alapvető értekezését (*A magyar nemzeti versidomról*), melyben feltünteti a magyar versben a belső ritmust, a gondolat ütemszerű lüktetését, s a mellett a magyar vers ütemeinek mértékeit rendszeresen elvonja a magyar zenéből. A kompozícióra és inventióra vonatkozó vizsgálódásainak gyümölcsei: a *Bánk bán tanulmányok* 1858, mélyreható lélektani elemzésükkel; a *Zrinyi és Tasso* cz. akadémiai székfoglaló (1859), melyben az

epikai hagyomány és az egyéni lelemény viszonyát fejti ki, más szóval az eredetiség kritikáját adja, és ZRÍNYI eredetiségét TASSO-val szemben megállapítja; *Náiv eposzunkról* szóló tanulmánya közép-kori, elhangzott énekmondásunk bizonyítékairól 1863; *Írói arcképek* című jellemzései Gyöngyösiről, Gvadányiról és más írókról 1863–4. Mindez más cikkeivel együtt *Prózai dolgozatai*-ban van összegyűjtve. Végül a költői művészet lényegének, az eszményítésnek kérdéséről írt ép oly mély és szellemes, mint élvezetes tankölteménye: *Vojtina ars poetikája* (1861).

VIII.

Ez a hullámos emberszív *nedély*:
Halandó létünk czukrozott epéje.

Arany.

ARANY gazdag lelkének érzelmes és pathetikus állapotai, valamint komikai őstehetsége egyaránt költői alakítást kívántak; de komikai őstöne is rendszerint valamilyen vonatkozásba került komor hangulatával. Vagy groteszk ellentétül kiemelkedett a sötét alapból, sőt azt mintegy elfodózta, mint a *Nagyidai cigányok*-ban, vagy humorrá, előbb keserű, majd mindjobban szelidülő humorrá, „halandó létünk czukrozott epéje”-vé olvadt vele, olykor megmaradt tiszta komikumnak, vigasztalódásul, máskor ironiává alakult és szatirai irányt vett. Ezek az alanyi szükségletek a közlélek szükségleteivel és olvasmányainak

hatásával kereszteződve hozták létre epikájának változatait.

A szabadságharcz utáni első években különösen szerette BYRON-t. Az újkori lira ez egyik iránymutatója teremtette meg a szubjektív eposzt is, s ennek két változatával, az érzelmessel és humorossal Európaszerte iskolát alkotott. Arany 1850-ben mind a két változattal próbát tett. A *Katalint* elsősorban formai kísérletül írta: vajjon sikerül-e a rövid sorú, sűrű rímű formát a rímiben szegény s még alakulóban lévő magyar költői nyelven követni. A mű nemcsak technikailag és nyelvileg sikerült kiválóan (sőt kép gazdagságával szinte túllő a célon), hanem műfajilag is alapvető újonság lett költészetünkben; de tartalmi szempontból is fontos, mert a SHAKESPEARE nagy tragédiáival rokon pszichológiai érzékkel és tragikai érzékkel dolgozza fel a magyar hagyományból vett tárgyát. Ennek lettek folytatásai a tragikus balladák, stílusbeli társai pedig *Édua* (töredék), *Öldöklő angyal*, *Az utolsó magyar* (töredék, de vázlata megvan, 1858).

A költő kiábrándult világnézete, párosulva komikai erejével s találkozva a brit költő *Don Juan*-jának reflexív és humoros stílusával, ennek stanzáiban hozta létre a *Bolond Istótkot*, melynek I. éneke 1850-ben már megjelent. Ez megint egészen különleges költemény volt nemcsak a magyar irodalomban, mint a szeszélyesen csapongó élczes, szubjektív epikai előadásnak és erkölcsrajznak, a byroni modornak első magyar mutatója, hanem BYRON-nal szemben is; ARANY-nál kevesebb a lyrai ömlés, szűkebb a világkép, de erősebb a realizmus. Hőse nem egy

nagyvilági kalandor, hanem egy névtelen talált gyermek, nem gyémánt, csak «békasó», s milieuje a magyar élet, még pedig az első énekben az alsóbb néposztályé. A nép nincs már idealizálva, hanem inkább árnyoldaláról bemutatva. A költő olyan erős valóság-rűséggel festi a nyomort és züllést, a mely méltán meglep abból az időből, a mikor a naturalizmus jelszava még nem volt fölvetve Európa irodalmaiban. Az emberi természet gyarlóságainak kegyetlen föltárása, jó oldalainak keserű félremagyarázása annak idején sok olvasóra visszataszító hatást tett, de a hozzáértők észrevették, hogy a torzítás alatt szeretet lappang, s a költő felfogását a cynizmustól erős korlát választja el, az önzőnek festett emberi lélek mélyén nemes érzések forrását fedezi fel a költő. Az 1873-ban írt második ének sokkal szelidebb humorral más milieube visz bennünket, Bolond Istók tanuló pályájának keretébe belerajzolja a régi kollégiumi tanítás korpét s a költő deák-életét. Korrajzi és életrajzi adalékaiért épen oly fontos alkotás az egész mű, mint sajátos művészi jelenségeiért. A költő még két ének tervvázlatát hagyta ránk.

IX.

Ha méltóbb énekim eldanolandom
(Mátyást, Lajost, Csabát s még vagy hetet!)

Arany.

Nagy lelke azonban nem hagyott a költőnek békét, hogy nemzetének fenségesebb énekeket is mondjon múltunk legdicőségesebb emlékeiből. Elkezdte megénekelni Nagy Lajos korát, *Dalítás*

idők címmel, a *Toldi* középső részéül; egy nagy eposzát akart alkotni hun mondáinkból, dicsőíteni akarta Mátyást, a mint a meghódított Bécsben fényes dalünnepet tart, — erre külön stanzaikat kombinált a magyar alexandrinekből a magyaros visszatérő rím alkalmazásával (1855), — Szent István korát, Csanád mondája keretében, melyből egy sokat ígérő, a kor levegőjét érzető archaizáló töredék maradt meg. Mindannyinak megvolt a conceptiója és a hangja, az organikus csírája; egyik érdekesebb, szebb a másikkal. Minő gazdagsága az alkotó ihletnek, az epikai hangulatnak! Időhiány, erőmegosztás, rossz egészség, a részvétlenségtől való félelem okozta, hogy «a sok kerített óriás fenék» egy része úgy maradt.

A *Toldi*-trilógia és a hun eposz terve azonban az 50-es évek elejétől egész életén át foglalkoztatta. Amabból a *Toldi estéjét* 1854-ben tette közzé. Ennek bajnoki tárgya majdnem ugyanaz, mi az első részé: egy kérkedő idegen bajvívó legyőzése a nemzeti becsület nevében. De ARANY nem ismétli önmagát. Más lesz a nézőpont, az alapeszme, a hangulat s még mélyebb és tudatosabb a művészet. Toldinak utolsó diadalával összekapcsolja halálát. Nem közönséges halállal múlik ki ez a hős, ellenség karja nem vesztheti el: őt a maga haragja öli meg. «*Toldi haragja*» e költemény tárgya, mint Achilles haragja az *Iliásé*. Miért haragszik? Mert meghasonlott a haladó világgal, melynek kinövései is vannak s melynek egyoldalú, éretlen gyerkőczei csúfot űznek az ő egyoldalúságával. A két világnézet közt Lajos király tesz igazságot: a leáldozó lovagvilág

erénye : a vitézség, s a hajnalodó újkor eszménye : a műveltség egyaránt szükséges, emezzel ki kell egészíteni, meg kell erősíteni amazt. És ARANY is azt a gondolatot hirdeti új költeményében nemzetének, hogy régi, dicső erényünket, a vitézséget tartsuk tiszteletben, de másfelől tegyünk szert új erőre is a műveltségben ; és ha eltört a kardunk, dolgozzunk az agyunkkal. A cselekvény iránya is ellenkező az első és az utolsó *Toldiban* : ott felemelkedés az elnyomatásból és a hirtelen haragban elkövetett emberölés következményeiből ; itt összeomlás, midőn a hős maga rombolja le dicsőségét hirtelen fellobbanásában emberöléssel. A hangulat amott vidám, sangvinikus, itt melancholikus. E szomorú, helyenként gyászos hangulatot enyhíti a zsémbelődő vén bajnok zordon alakjába finoman vegyített humor és tarkítja a mellékszemélyek : Bencze és a kapus komikai rajza, de ez ellentét csak még jobban kiemeli az alaphangulat hatását. A lélektani kompozíció itt még egységesebb, erősebb, mint az első részben ; az előadás biztosabb. A színek az első részben elevenebbek, mintegy elemibbek ; itt összetettek, tompítottak. B. Eötvös JÓZSEF azt mondta, hogy a *Toldi*-ért odaadná mindazt, a mit írt és írni fog ; de mikor a *Toldi estéje* megjelent, azt írta ARANY-nak, hogy ez a költeménye még azoknál is magasabban áll, a melyekkel ARANY gazdagította irodalmunkat.

Hogy egy középső *Toldi*-t is írjon, a hős pályájának tetőpontjáról, az természetes óhajtaása lehetett minden olvasónak ; először PETŐFI biztatta rá ARANY-t de már Ilosvait majd egészen kiaknázza a költő, a történelem nem tud Toldiról, a

semmiből vett mesének nem lenne a közönségnél hitele. Úgy vélte, ilyen «epikai hitel» nélkül nem támadhat mélyebb illúzió. Azért inkább a magyar lovagvilágot akarta festeni Nagy Lajos korával a *Daliás Idők*-ben, s e hősök közt Toldit. Egy éneket közzétett belőle 1851-ben, a «Losonezi Phönix» című segélyalbumban (majdnem ugyanaz, mint a *Toldi szerelme* első éneke). De mikor már a hetedik énekig haladt, 1853-ban újra kezdte, most már búsa forduló mesével; vagy tíz év múlva harmadszor fogott hozzá; ez a szerkezet 1878-ban érte meg befejezését s Arany estéjének lett a diadala.

De gazdag lelkivilágának a fenségre irányuló ösztönét a hun eposz megalkotásában szerette volna kielégíteni. Ezt szánta nemzetének a maga legfőbb ajándékául. A krónikáinkban fenntartott magyar hun-monda, egynéhány hozzácsatlakozó szájhagyományyal, a Hadak útjával, Csaba írével együtt, ez a költői kincsünk még feldolgozatlanul hevert, pedig Attilát a magyar köztudat a középkor óta históriánk alakjai közé sorozta. Ez anyag epikai hitelét növeli, hogy Európa germán és román népeinek költészetében és hagyományaiban s ezek közt a világirodalom egyik legnagyobb epikai alkotásában, a *Nibelung-énekek*ben is kapcsolatai vannak. Attiláról és mondáiról THIERRY AMÉDÉE francia író ekkor tette közzé híres tanulmányait. Szabadságharcunk bukásának gyászához jól illett a hun birodalom összeomlásának tragikuma s a Csaba ivadékára váró felemelkedés az elbukott nemzet számára is vigasztaló ígéretet szimbolizálhatott.

Először Csabáról akart eposzt írni s Attila

utolsó hazatérével, menyegzőjevel és halálával kezdte. Megvan ez első dolgozatból (1853) az első másfél ének és a hatodik ének bevezetése alexandrinokban és egy gyönyörű hősodal, mint betét, párrímes négyes jambusokban, melyet *Keveháza* címmel közrebocsátott, s mely egy kis epopocával felér, benne a tömeglélek rajza, a nyelv és forma művészete elragadó. Az első ének bámulatosan összpontosított foglalata az Attilára vonatkozó előző mondáknak. Arany művészi lelkiismeretességét és nagyracézoló becsvágyát mutatja, hogy ilyen kitünő kezdetet sem sajnált eldobni jobb terv és még méltóbb hang kedvéért. 1855-ben nagyobb szerű tervet alkot. Attilát állítja a cselekvény középpontjába s az egész hunmondát fel akarja egy trilogiában ölelni. A hármas szerkezettel eléri azt, hogy mindegyik részben szerves lélektani kompozíciót adhat, másfelől a három részt eszmei egységbe is foglalhatja. A személyek változnak, az egyéni lélek története nem lehet egységes; de a néplélekben végbemenő folyamat s így az alap gondolat is egységes lehet: az apák bűnei megtoroltatnak a fiakban s az ősi erény megőrzött csirái kihajtanak az utódokban. Az alapeszme átnyúlása sokkal szorosabb egységbe foglalja ezt a trilogiát, mint a minő a három Toldi-költeményben van. A hűrt is magasabbra hangolta a költő, a naiv magyar forma helyett a nibelungi szakot választotta s ezzel középkoriasabbá stilizálta az alkotást; talán a *'Keveháza* jambusainak választékos dictionja tette elégedetlenné az egyszerűbb, népiesebb hanggal. Ennek a feldolgozásnak meglevő töredékei a hang fenségében

vetelkednek a *Nibelung-ének* leglendületesebb helyeivel. De ARANY olyan nagy művész volt, hogy még ezt is feláldozta. 1856-ban félbehagyta ezt a feldolgozást is. A trilogikus felosztást megtartotta, de visszatért az egyszerűbb hanghoz, a magyar epikai versformához. Abból akarta kicsalni, nem a németből kölcsön venni, a népvándorláskori ódon zamatot és a fenséges színt.

Így alkotta meg 1862/3-ban a *Buda halálát* mint a trilogia első részét. Etele világhatalom alapítására van hivatva, meg is kapja e célra Isten kardját, mert méltónak mutatta magát önuralmával a világhatalomra. De az emberi nagyságnak árnyéka is van. Etele odasodorják a körülmények és az ármány, hogy elveszti önuralmát s megöli testvérbátyját, Buda idősb királyt. Ezzel az egész főhatalom reá száll. A másik két rész (*Ildikó és Csaba királyfi*) terve szerint az isteni nemezisnek elégtétel kell; Etele nagy birodalmat alapít, de művén nem lehet áldás, mert eljátszotta küldetését. Jóslatot kap, hogy birodalma el fog enyészni, de az a fia, akit még nem ismer, helyreállítja. Rika nejétől ekkor születik Csaba fia. Ez lesz a kedves fiú. De a végzet úgy szövö hálóját, hogy a halandó ember mindenkép belekeveredik. A mellőzött Ildikó (Krimhilda) megöli Etele s a főhatalmat Aladárnak szerzi meg. A hódolt fejedelmektől is szítva a testvérvizsály átka felújul a fiakban s romba dönti a hun birodalmat. Csaba azonban megmenti a hun nép töredékét s ígéretet kap, hogy ivadéka, Árpád visszaállítja elvesztett birodalmukat. A tragikus conceptió így megnyugtató

befejezéshez jut s az új honalapítás biztosításával megőrzi a költő az epikai szellemet.

A *Buda halála* magában is nagy értékű alkotás. Azzá teszi a felfogás mélysége, az emberi dolgok menetében nyilvánuló törvényszerűség éreztetése, a lelektani felépítés tökéletessége, a jellemzés ereje, a világkép elevensége és jelentősége, a korszínezet hűsége, a szemlélet és az előadás törzsökös magyarsága és ódon zamatú ízlése. Megtartotta a költő a kapcsolatot a Nibelung-énekekkel, a megokolás összetevő művészetére nézve tanult SHAKESPEARE-től, sok egyébre nézve a világirodalom legnagyobb költőitől, de a legtöbbet hazai forrásból merített: a magyar hagyományból, a magyar néplélekből és a maga lelkéből. Attila, Buda, Gyöngyvér, a hun főemberek alakját, magyar alakok után vagy segítségével mintázta, az életből vett vonásokat emelve, nemesítve, a századok árájába merítve, mint GYULAI PÁL kifejezi. Detrét a magyar hagyomány szellemében formálta ravasznak. Nemzeti krónikánkból vette a vázat a lelektani felépítéshez. Az alexandrin formájában és a népies nyelv alapján meg tudja alkotni a fenséges magyar epikai stílust is. A nyelv egyszerű, de antik méltóságú. Nincs benne keresett archaizálás; nem folyamodik régi szóformák, *isemucut* és *vogmuc*-féle alakok használatához; de a magyar nyelv törzsökös szóláskincséből merít, nem neologizál s arra ügyel, hogy minden szó és képzet megfeleljen az ábrázolt kor szemléleti készletének, valamint a lélekrajzban is minden indulat, törekvés, eszme megfeleljen az őskor lelki világának. Rekonstruálja mintegy az ősmagyar lelki

életet s megtölti a nagyság szellemével. A költő a *Buda halálá*-ban megalkotta, a mire törekedett, a monumentális magyar eposz mintáját.

Ez eposz betéte a *Rege a csodaszarvasról*, mely hangjának, formájának, szemléleti világának és levegőjének magyar és ősi naivságával még a *Kereházánál* is stilszerűbb alkotás. Az illuziót azzal teszi teljesebbé a költő, hogy a hősdalt egy hun énekmondó ajkára adja, a kinek a tárgyban való naiv elmerülése annál természetesebb.

X.

Egy régi levélen ezt írva találtam.

Arany.

De ezt a művét már Pesten írta meg, a hova 1860-ban meghívták, az önkényuralom alkonyán felélesztett Kisfaludy-Társaság igazgatójává. Új hatáskörében buzgón szolgálta az irodalmat és azáltal a megeléknült nemzeti közszellemet. A társaság működésének programot adott. Megindította és szervezte a társaság teljes SHAKESPEARE-fordítását, mely a magyar irodalom méltó büszkeségére szolgál. Ő maga SHAKESPEARE legművészebb nyelvű darabjának, a *Szentivánéji álom*-nak (1863), legrejtélyesebb drámájának, a *Hamlet*-nek (1867), végül a *János király* históriájának congeniális fordításával vett részt a vállalatban. Ő mutatta be a Kisfaludy-Társaságnak és a hazai közönségnek MADÁCH *Émber tragédiáját* is. Az irodalmi élet irányítására is fontos tevékenységet fejtett ki. 1860 őszén megindította a *Szép-*

irodalmi Figyelő című eszthetikai, kritikai és szépirodalmi hetilapot, mely két évig állott fenn. 1863 elején új hetilapot alapított, *Koszorú* címmel s inkább szépirodalmi iránynyal; ez öt félévig állt fenn s 1865 közepén szűnt meg. A két lap nagy tekintélynek örvendett, munkatársai közt az ország első íróit és kritikussait találjuk s bár nem volt nagy közönsége. Irodalmunk fejlődésére kitűnő hatással volt.

1865-ben az Akadémia titkárának választották meg, az elhunyt Szalay László helyébe. Ebben az állásában működött az 1870-es évek végéig. 1870-től fogva főtitkári címmel, s végezte az Akadémia adminisztrációját.

Hivatalos és szerkesztői teendője elég sok idejét lekötötte ugyan, s Pestre költözte után kisebb költeményt igen keveset írt; de az irodalmi foglalkozás felvillanyozta szellemét. Lapjába számos tanulmányt, irányczikket, bírálatot írt; azonkívül fordította SHAKESPEARE tündérjátékát, megírta *Vojtina ars poetikáját*, s megalkotta a *Buda halálát*, ezzel el is nyerte az Akadémia 1864-iki Nádasdy-díját; megállapította hun eposzának végleges tervét, épúgy a *Toldi Szerelmé*-ét, s ennek kidolgozásához új erővel hozzáfogott. Alkotó kedve és ihlete visszatért, s arra készülődött, hogy hivataláról lemondva, Szalontára hazamegy, földet, házat vesz, befejezi megkezdett műveit s költői alkotásainak él, leánya közelében, a kit Szalontára adott férjhez.

És ekkor, a legszebb tervezgetések közben, mikor a *Toldi Szerelméből* már öt ének készen volt, ismét lesujtott a villám. JULISKA leánya, SZÉLL KÁLMÁN szalontai ref. lelkész neje, 1865 végén

meghalt, az újszülött PIROSKÁ-t hagyva maga után. ARANY szíve össze volt zúzva.

Ez volt a harmadik letérése. A harmadik intés. Szalonta felé elzárta a kilátást egy sírkő.

XI.

Az életet már megjártam.

Arany.

ARANY elnémult. Eltelt másfél év is, míg lassanként újra előszedte munkáját. 1867-ben kiadta öszszegyűjtött költeményeit, fordított SHAKESPEARE-ból. Az alkotmányos élet visszaállítása, LÁSZLÓ fiának szép haladása jótékonyan hatott lelkére. Viszont azonban testi szenvedések bántották; 1869-től fogva több éven át a karlsbadi fürdőben keresett és talált enyhülést. 1871-től 1874-ig lefordította *Aristophanes vígjátékait* oly nyelvi és technikai készséggel, akkora komikai erővel, hogy a halhatatlan görög komédia-költőnek ezt a fordítását bármely irodalom megirigyelhetné tőlünk; 1873-ban megírta a *Bolond Istók II.* énekét s lefordította BURNSnek *Kóbor Tamását*. 1874-től fogva pedig állandóan dolgozott a *Toldi Szerelmén*. És egyszerre szép őszi virágzásnak indult ARANY költészete. 1877-ben visszavonulva főtitkári hivatalától, a margitszigeti «tölgyek alatt» ontotta dalait, mint a szabad madár, s egy pár hó alatt annyi kisebb költeményt megírt, a mennyit azelőtt néha öt-tíz év alatt sem. Minő lelkesedés tört ki országszerte, mikor az új termésből a Kisfaludy-Társaság 1878-iki köz-

gyűlésén bemutatták a *Tetemre hívást!* S minő ünnepi élmény volt mindannyiszor a közönségre nézve, mikor a «kapesos könyvből» egy-egy ballada vagy más költemény nyilvánosságra került, míg 1879-ben Arany legnagyobb terjedelmű s a ki-egyezés utáni magyar költészet legfőbb alkotása, a *Toldi Szerelme* is megjelent! Mámoros lelkesedés fogadta és ünnepelte a költeményt mindenütt, a minővel a költő azelőtt sem találkozott.

Az *Őszikék* ARANY visszafiatalodott lelkének bájos termékei. Nagy felindulások nem bántják, élményei, emlékei, kedvtelései, sejtelmei, a környezetében adódó benyomások csalják ki húrjaiból a lehiggadt szemlélődésnek, az élettel megszámtolt lélek filozófiájának egy-egy játszi vagy melancholikus, legtöbbször humoros, de mindig tiszta hangját. Az *Epilogusban* életének boldogság-mérlegét állítja fel; a *Vándor czipóban* megható humorral örökíti meg ifjúkori szárnyaszegett vándorlását, haza; a *Tamburás öreg úrban* zenei kedvteléséről fest genre-képet; de vesz mintákat napi környezetéből is: az *Öreg pinczérről*, a *Hirlap árulóról*; *A tölgyek alatt* a saját költői csendélete; a *Vásárban* című költeményében alföld-ábrándja és honvágya szólal meg. A közdolgok alig ihletik; de *Plevna* hősi védelme, az orosz kudarcza lelkesedésre ragadja, s PETŐFI lantjára gondol. PETŐFI-re máskor is visszatér gondolata (*Harmincz év múlva*). Művészeti reflexóinak is nem egy költői kifejezését adja (*Aisthesis, Kozmopolita költészet*). A közelgő vég képzeete felfelmerül lelkében, de nyugodtan veszi. Az elmulás mélabús, egyéni accordja fejezi be az *Ének a pesti ligetről* című eleven humoros nagyvárosi

idilljét. A lélek halhatatlanságának kérdését is felveti, s lelke vallásos meggyőződésének friss és meleg költői ékesszólással ad kifejezést (*Honnan és hová?*). Ez is egy analogia CSOKONAI-val, de az ő költeménye már az új materialisztikus világnézetre is feleletet ad. A földi halhatatlanság is több költeményében szóba kerül; érzi, hogy nyomtalanul nem marad pályája, de úgy véli, hogy a hírnév utoljára egy rideg jellé, egy «fuit»-tá szárad össze.

Ez őszi termésben van balladáinak — nyole darabból álló — új sorozata is. A közéleti vonatkozás ezekből egészen eltűnt, mind általános emberi érdekűek s kivétel nélkül tragikusak (a régieknek alig fele volt az); pedig ekkori lírai költeményeinek hangulati átlaga vidámabb javakorabeli lírájáénál. Most több balladájának veszi tárgyát a népeletből (*Tengeri hántás, Vörös Rébék, Népdal, Az ünneprontók*), a modern nagyvárosi életből (*Híd-avatás*) és a társadalom napi krónikájából (de ezt is népi világításban: *A képmutogató*); csak kettő van a múltba költve: *Tetemre hívás, Éjféli párba*. E balladák egyeznek a régi tragikus balladákkal a lélekrajz erejében. GYULAI tanúsága szerint ARANY-nak majdnem olyan érzéki erejű víziói voltak alakjairól, a minőket bennök rajzol. A balladák forrása inkább az egyéni alkotó szükséglet, mint a közszükséglet, melyet azonban eszthetikai irányban fényesen szolgáltak e balladák, nemcsak a lélekfestés erejével, hanem a kompozíció, a hang, a nyelv- és versművészet új meg új meglepetéseivel. Ez új balladák mindegyikének ismét saját egyénisége van, s a költő művészi ihletébe beleolvad a tárgy

hangulata, szinte hangja is. Még olyan játszva költött balladában is, minő a *Népdal* (Duna vizén lefelé úsz a ladik, A ladik) megvan ez az intenzív tárgyi hang. A ritmusban, a vers zenéjében mintegy a kóló üteme lüktet, melyen a ballada szerb hőse tánczol duhaj és véres kedvében. GYULAI szerint újabb költészetünkben kettőre lehetünk valóban büszkék: PETŐFI dalaira és ARANY balladaira, s ugyanő ARANY-t a világirodalom balladaköltői közt GOETHE mellé teszi.

A *Toldi Szerelmében* ARANY lángelméje elhárította az eléje tornyosult tárgyi nehézségeket s az epikai hitelt is megóvta. Cselekvényének mély érdeket adott a szerelem motívumával, a szenvedély harczával, tragikai válságával és megtisztulásával. A trilogia részei közt ennek alakjai állnak legtöbb vonatkozásban hozzánk, a korrajz és lélekrajz itt legelevenebb, a világítás legvalószínűbb, sőt ARANY-nak összes művei közt anyagában és hangjában legváltozatosabb, cselekvényében és személyzetében leggazdagabb műve ez. Tragikai összeütközésének kibékítő megoldása a mily ritka merész feladat, ép oly tapintatos művészettel felelt meg neki a költő. A nyelv plasztikájának, eredeti fordulatainak, a verselés zeneiségének új meg új szépségei ejtik bámulatba és gyönyörködtetik az olvasót. Mily gazdag, mily szép, mily édes és jellemző ez a mi magyar nyelvünk, a mint ARANY beszéli! A középső rész egész jelleme, a másik két részszel szemben, közös sajátságok ellenére is újra más. Ez romantikus eposz. Az egész trilogia a magyar lovagvilág eposza; lelki tartalma szerint pedig az ifjú-, a férfi- és az öregkor mélységes költői tükre.

ARANY utolsó éveit a dicsőség sugarai aranyozták be. Felesége, fia, menyje, szépen fejlődő unokája, néhány jó barátja körében lelke harmóniát élvezett. Alkotó kedve sem hagyta el. Még 1881-ben rátette kezét a hun trilogiára is, megírt belőle két szép éneket. «Azután beteg lettem». A törékeny test még egy ideig ellenállt, de egy veszedelmes őszi meghűlés következtében 1882 október 22-én a fényes szellem kilobbant.

S ez volt ARANY földi pályájának, utolsó nagy diadala után, utolsó megtörése.

XII.

Egy éltető eszmévé finomul.

Arany.

De ARANY szellemének pályája tovább foly s nem is törik meg többé. Művei vérré válnak a magyar értelmiségben, szépségeikkel állandó igézetben tartják lelkünket, szeplőtlen erkölcsiségükkel, színmagyar szellemükkel az egymásután következő nemzedékek lelkét a legnemesebb éltető tartalommal töltik meg.

Irodalmi divatok támadnak és múlnak ; mindez a hullámok játéka a fok lábainál, maga a fok szilárdan emeli fejét a csillagok felé. Mikor egy-egy írói csoport azt hiszi, hogy ARANY-tól, mint valami szükkörű népies elem képviselőjétől el kell fordulnia s az egyetemes irodalomtól ihletet és mintákat kérnie : egyszerre csak ott is ARANY szellemével találkozik, és arra a meggyőződésre jut, hogy ARANY művészi kulturája páratlanul egye-

temes, lelkiélete finoman szervezett, modernül differentiált.

A mit végzett, annak egy része beleolvadt irodalmunk fejlődésébe, s onnan ki nem törli többé semmi.

A szabadságharcz előtt, a reformkor tetőpontján, PETŐFI-vel együtt eldöntötte a magyar költészet eredeti, nemzeti irányának győzelmét s a szabadságharczban megnyilvánuló nemzeti öntudatnak az ő szelleme is egyik tényezője volt.

Az önkényuralom idején költészetünk nemzeti irányát mind felsőbb művészi fokra emelte s a világirodalmi színvonalat képviselte; alkotásával a nemzet hitét, életerejét hatalmasan táplálta.

Élete alkonyán, alkotmányos életünk helyreállítása után, az új eszméket és új nyomokat kereső magyar költészetnek még egyszer példát mutatott arra, hogy a nemzeti szellem és ízlés keretében a költészet általános emberi feladatait hogyan lehet megoldani.

Egész pályája, PETŐFI-ével és kortársaiéval együtt hosszabb idők törekvéseinek volt a koronája. Betetőzte azt a nemzeti irányú fejlődést, melyet KISFALUDY KÁROLY és köre indított meg költészetünkben, s melynek első nagy hőse VÖRÖSMARTY volt. Még messzebb tekintve, egészen az újabb irodalmunk kezdete óta, BESSENYEI óta forrongó irodalmi áramlatok jutottak az ő költészetük által egységes, mély, szabályozott medrükbe. Sőt az ő költészetük és társaiké a fejlődésében mindenkép gátolt, öntudatra későn ébredhetett magyar irodalmi költészetnek több százados mulasztását pótolta. A magyar nép költői génusza mintegy a kinyilatkoztatás ujságá-

val és hódító erejével lépett általuk a világ elé. Ezredév óta szendergő és gyűlő értékek kerültek elő a népnyelvből, népköltésből, a néplélekből s váltak halhatatlan alkotásaik útján közkincesekké.

Nem csoda, ha oly hosszú lejtő fölött álló alakjuk messzire ellátszik.

PETŐFI elevenebb, lángolóbb szellem s egyéniség szempontjából eredetibb, de a nemzet egyéniségét ARANY egyrészt gazdagabban, másrészt művészeiben képviseli.

De jelentősége nemcsak történeti. ARANY élő író s élő hatása bizonyos tekintetben még növekedni fog.

Műveinek egy része, mint minden íróé, le hull az idők rostáján. De jelentős részük, mint az igazi klasszikusoké, túlélik az első divatváltásokat, s attól fogva nem esnek többé a népszerűség ingadozó szempontjai alá, hanem állandóan népszerűek, kedveltek maradnak, mint a szépnek sajátos és örök képviselői.

Épikus alkotásai, a három *Toldi*, a *Buda halála*, a *Nagyidai cigányok*, balladáái, számos lírai költeménye lélektani kompozíciójuk erejével, világnézetük mélységes költőiségével, stilszerű és finom művészi zománczokkal abszolút esztetikai értéküknél fogva is fennmaradnak.

A tragikum, a komikum és a humor hangköre, e három külön tartomány ép oly őserővel és eredetiséggel, mint fejlett művészettel megnyilatkozva biztosítja e műveinek állandó hatását.

ARANY külön a magyarság lelki kincstárát nagy értékekkel gazdagította. A magyarság szétszórt epikai emlékeit nagy alkotásokba sűrítette, ha-

gyománnyait restaurálta, új életre támasztotta. Ezek a képzetek, alakok, eszmék, érzésmódok ezután mindig benne lesznek a magyarság lelki világában.

A magyarság költői szemléleteit, hangulatait, nyelvi és ritmikai készletét a legnemesebb ízléssel alkalmazta költészetében. Költészete nyelvi és formai szempontból is rendkívüli nemzeti és művészeti érték. Egy kiváló gondolkodó azt mondta, hogy ha van magyar író, a kinek megértése végett meg kell magyarul tanulni, mert semmiféle fordítás nem ad művészetéről fogalmat, akkor ARANY az az író.

Valóban ARANY a magyar epikai költészetnek, a magyar nyelvnek legnagyobb művésze, a magyar léleknek egyik legfőbb építője.

Mindnyájan lelkünkben érezzük őt és dicsősége — az ő szép mondása szerint — firől fira száll, mint egy közös eszme!

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	3
I. Gyermek és deákkora. Első letörés.....	5
II. Csendes fejlődése és feltünése. A Toldi. Első diadala	12
III. A Toldi után a szabadságharcz bukásáig. Második letörés	20
IV. A kőrösi évek. Lirája	23
V. Balladái	26
VI. Jóka ördöge. A nagyidai czigányok	31
VII. Tanulmányai. Tanköltevényei.....	33
VIII. Katalin. Bolond Istók	35
IX. A nagy kompozíciók. Toldi Estéje, Daliás Idők. A hun eposz, Buda halála.....	37
X. Pesti évek 1865-ig, Juliska haláláig. Figyelő. Ko- szorú. Shakespeare-fordítás. A harmadik letörés	44
XI. Élte vége. 1865—1882. Aristophanes. Őszikék. Bal- ladák. Toldi szerelme	46
XII. Arany költészetének maradandósága	50

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent

ARANY JÁNOS MUNKÁI.

Összes munkái. Emlékkiadás. 12 köt. Félbörkötésben	250. —
Ugyanaz. 8° 12 kötet. Díszkötésben	160. —
Összegyűjtött munkái. 7 kötet. Díszkötésben	70. —
Művei. 6 kötet. Díszkötésben	48. —
Toldi-trilógia. Emlékkiadás. Félbörkötésben	24. —
Ugyanaz. 8°. Díszkötésben	15. —
Ugyanaz. K. 8°	11. —
Ugyanaz. 16°	8.50
Toldi. Magyarázta Lehr Albert	4. —
Toldi szerelme. K. 8° 4. —. Kötve	7. —
Kisebbszövegek. Emlékkiadás. Félbörkötésben	24. —
Ugyanaz. 8°. Díszkötésben	15. —
Ugyanaz. K. 8°	10. —
Ugyanaz. 16°	8.50
Ugyanaz. Elzevir gyémántkiadás. 2 kötet. Kötve	12. —
Elbeszélő költeményei. Emlékkiadás. Félbörkötésben	24. —
Ugyanaz. 8°. Díszkötésben	14. —
Elbeszélő és elegyes költeményei. Emlékkiadás. Félbörkötésben	24. —
Ugyanaz. 8°. Díszkötésben	14. —
Prózai dolgozatai. Emlékkiadás. Félbörkötésben	24. —
Ugyanaz. 8°. Díszkötésben	14. —
Hátrahagyott prózai dolgozatai. Emlékkiadás. Félbörkötésben	24. —
Ugyanaz. 8°. Díszkötésben	14. —
Hátrahagyott versei. Emlékkiadás. Félbörkötésben	24. —
Ugyanaz. 8°. Díszkötésben	14. —
Levelezése író barátaival. 2 kötet. Emlékkiadás. Félbörkötésben	48. —
Ugyanaz. 8°. Díszkötésben	24. —
Shakespeare-fordítások. Emlékkiadás. Félbörkötésben	24. —
Ugyanaz. 8°. Díszkötésben	14. —
Aristophanes vígjátékai. 2 kötet. Emlékkiadás. Félbörkötésben	24. —
Ugyanaz. 8°. Díszkötésben	14. —
Balladái. Zichy Mihály rajzaival. 24 ballada. Kötve	150. —
Négy balladás kötet. Zichy Mihály rajzaival. Kötve	36. —

Kilenc balladás kötet, Zichy Mihály rajzaival. Kötve	60.—
Tizenkét balladás kötet, Zichy Mihály rajzaival. Kötve	85.—
Öszikék. Költemények. Kötve.....	3.60
Katona Bánk bánja. K 5.—. Kötve	8.—
Arany János és Petőfi Sándor levelezése	3.20
Shakespeare, Hamlet, dán királyfi. 8°	2.40

Arany János munkáinak iskolai kiadásai:

Balladák.....	1.10
Válogatott balladái	—,80
Bírálatok	1.10
Buda halála	1.10
Az elveszett alkotmány	1.10
A fülemile. A bajusz. A hamis tanu. A tudós macska. Hatvani	—,50
Írói arcképek	—,90
Katalin	—,50
Keveháza. Szent László füve. Daliás idők	—,70
Hátrahagyott versei	2.20
Válogatott kisebb költeményei	1.10
Válogatott kisebb költeményei	1.40
A nagyidai cigányok	—,90
Toldi	—,80
Toldi estéje	—,80
Toldi. Toldi estéje	1.80
Vojtina levelei öccséhez. Vojtina ars poétikája. A sárkány. Irányok. A magyar népdal az iro- dalomban	—,60
Shakespeare: Hamlet, dán királyfi.....	1.40
„ János király.....	1.10
„ Szentivánéji álom	—,90

Arany János munkái népies kiadásban :

Első lopás	—,08
A Jóka ördöge	—,08
Szent László füve	—,08
Toldi	—,40
Toldi estéje	—,50

Arany János munkái az «Olcso Könyvtár»-ban :

Murány ostroma. (1186—1188.)	—90
Buda halála. (1221—1224.)	1.20
Rózsa és Ibolya. Losonzi István. (1233.)	—30
Katalin. Keveháza. Szent László füve. (1263—1264.)	—60
A nagyidai cigányok. (1265—1267.)	—90
Az első lopás. Jóka ördöge. (1268.)	—30
Vojtina levelei öccséhez. Vojtina ars poétikája. (1305.)	—30
Magyar irodalomtörténete. (1581—1587.)	2.10
A nemzeti versidomról és az asszonánorról. (1391—1393.)	—90

Fordítások :

Shakespeare : A Szentivánéji álom. (1230—1232.) ..	—90
" Hamlet, dán királyfi. (1320—1323.) ..	1.20
" János király. (1336—1339.)	1.20

Arany János munkái a «Magyar Könyvtár»-ban :

Szemelvények kisebb költeményeiből. (74—75.) ...	—72
Válogatott balladái. (11—12.)	—72
Toldi. (69—70.)	—72
Toldi estéje. (87—88.)	—72
Szemelvények Toldi szerelme című eposzából. (102—105.)	1.44
Buda halála. (137—139.)	1.08
Az első lopás. Jóka ördöge. (101.)	—36
Katalin. Keveháza. Szent László füve. (121—122.)	—72
Vojtina ars poétikája. (144.)	—36
Írói arcképek : Gyöngyösi István, Orczy Lőrinc. (565.)	—36
— Gvadányi József, Szabó Dávid, Ráday Gedeon. (700.)	—36

Fordítások :

Shakespeare : A szentivánéji álom. (20—21.)	—72
" János király. (106—108.)	1.08
" Hamlet, dán királyfi. (109—112.) ...	1.44

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG

Franklin-Társulat nyomdája